

KÁNTOR LAJOS

KÉPZELT ERDÉLY – ÉS A „VALÓSÁGOS”

■ György Péter budapesti esztéta, az ELTE tanszékvezető tanára provokatív című, vitázó és vitára ingerlő, fontos könyvet* írt: *Állatkert Kolozsváron – Képzelt Erdély*. Kolozsvárt köztudottan nincs állatkert, Erdély pedig valóságosan létezik. (Ha másképp is, mint itt vagy ott egyesek képzelik.) Maga a könyv nem csupán Erdélyről szól, hanem ugyanolyan mértékben (ha nem is föltétlenül azonos arányban) a tegnapi és mindekelőtt a mai Magyarországról. A szerző a trianoni traumát és annak máig ható, erősen érvényesülő következményeit s ezzel összefüggésben a holokausztot állította tekintélyes tanulmányának (esszéjének) közép-pontjába. Elsősorban irodalmi jelenségekről, általa most fölfedezett jelentős személyiségekről ír, a felvázolt háttér pedig alaposan okadatolt, rengeteg elméleti, társadalomtörténeti, filozófiai-esztétikai hivatkozással; egy könyv, amelyet különösen kötelező a fejezetvegi jegyzetekkel, a bennük elhelyezett idézetekkel, okfejtésekkel párhuzamosan olvasni. György Péter tulajdonképpen mindent feltűz egy gondolatmenetre – ebből vitatható megállapítások, olykor hibák is következnek –, de éppen így válik a külön is megálló fejezetekből érdekes, hihetetlenül vagy inkább hihetően időszerű mű.

Elsőként a talán legjellemzőbb példa, mondhatni a lényeg: a trauma, Trianon körülménye. Nem annyira történelmileg; inkább a fogalom taglalása, irodalomtörténetileg kimutatható szerepe egyes írói életművek, életpályák esetében – legfőképpen hatása a magyar közgondolkodásra. A könyv utolsó fejezetében („Az emlékezetpolitikai verseny”) a szerző könnyen érthető mondatban jelenti ki: „A történeti traumák szerkezete, működésük elveinek megértése nélkül nem férünk hozzá a múltunkhoz – amely annál jobban távolodik, minél mítikusabb szerkezetekben látjuk azt. Holott az ellenkezőjére van szükség.” Majd így folytatja: „A történelmi trauma – így Trianon is – olyan pillanat, amikor már nem a dolgok »normális meneténél« tartunk.”

Hogy mi volna a „normális menet” a trianoni döntés után majd egy évszázaddal? A kérdést sokan tették, teszik fel, politológu-

sok, írók, a társadalomtörténet kutatói. György Péter nem áll egyedül abban a véleményében, hogy a kétségbevonhatatlan trauma feldolgozásának ennyi idő alatt már meg kellett volna történnie. Szerinte tudomásul kellene venni, hogy Trianon megítélésében mi magyarok tulajdonképpen egyedül állunk, szemben szomszédainkkal. És szemben a holokauszttal, amely változatlanul világprobléma (miközben belső magyar ügy is). E kérdés, a különböző álláspontok megvitatása természetesen lehetetlen a most vállalt keretek közt, már csak azért is, mert az *Állatkert Kolozsváron* eredetiségének nem ez a fokmérője, hanem az irodalmi, irodalmi és művészeti életbeli leképződéseknek a vizsgálata – ami persze nem független közgondolkodásunk, a művelődéspolitikai, a közhangulat megítélésétől. Egy bonyolultabb átvezető mondatot idézek, illetve néhány rákövetkezőt ugyanezekről a lapokról, hogy közelebb érkezzünk elsődleges témánkhoz. „Az alapvető múlt, a történelmi fordulat, a trauma pillanata vagy ideje alatt történetek értelmezése tehát a modernitás nagy problémáját, a tapasztalathiányt, illetve az (esztétikai) tapasztalatok és elváráshorizontok közötti párbeszéd folyamatos összeomlásának élményét, egyben a kortárs művészetek általi megújításának lehetőségét tudhatja a háta mögött. A modern művészet nagy válsága és kihívása egyrészt a Zeitgeist normatív diktálásában, másrészt a reflexiókkal átszótt plurális világok tudomásulvételében állt. Az esztétikai tapasztalat érvényességének vagy érvénytelenségének, kizárólagosságának vagy pluralitásának, autenticitásának vagy hamisságának a kérdése azért elementáris erejű politikai kérdés tehát, mert az szorosan összefügg a kulturális és politikai identitás felépítésének technikájával, majd áthagyományozhatóságának gyakorlatával. A történelmi katasztrófák mindig felvetik az esztétikai tapasztalatok és kulturális traumák egymásrautaltságának a kérdését.”

Az idézett fejezet első mondatai világosabbá, egyértelművé teszik, hogy György Péter mire akar visszautalni elméleti szinten, mi rejlik „terapeutikus, kompenzatív

emlékezetpolitikai forradalmunk” mögött. Itt épp az újratemetéseket igyekeznek körüljárni (konkrétan a valóban botránnyá dagadt és kudarcba fulladt Nyíró-hazahozatalt), mint ahogy korábban az emlékmű- és székelykapu-állítás divatját tárgyalja a jelenkori Magyarországon; vagy ami – számunkra legalábbis – ennél is meglepőbb: a Dobogókőn létesített, „fiktív őstörténeti” kegyhelyek, találkozási alkalom leírása. Tegyük mindjárt hozzá: e sajátos múltépítéssel állítja szembe György Péter Pannonhalma autentikus hagyományápolását. (Egy önmagáért beszélő mondat: „Látható, hogy nemcsak a híres halottak újratemetésének, hanem az emlékművek időleges temetésének, újraavatásának az évtizedei is mögöttünk, illetve előttünk vannak.” A jegyzetből pedig beidézhetnénk a Bajától Zaláig, Veszprémtől a harkányi sétányig megszámlálható, 2005 és 2011 közt felállított Wass Albert-szobrok sorát. Azt gondolom, szerzőnk kommentárja nemigen kérdőjelezhető meg: „A XX. századi magyar irodalom panteonjában nem ismerünk hasonló listát. Ugyanakkor a szobrok néhány kivételtől eltekintve igen szerény költségvetésből kiállított s elég lehangoló tárgyak, riasztóan silány esztétikájuknak megfelelő anyagi minőségben. Manapság egy Wass Albert-portréval lehetett a legolcsóbban és leggyorsabban letudni a történelmi nosztalgiadivatot, eleget tenni annak a mediális rohamnak, amelyből mindenki érthetett. Attól tartok, a majd félszáz Wass Albert-szobor nem fogja segíteni az ellenállhatatlan erejű irodalomtörténeti kanonizációt, mindössze egy agresszív korszellem dokumentumai maradnak.”)

Számomra György Péter könyvében ha nem is a legfontosabb, de mindenképpen egyértelmű érték – Erdélyből nézve különösen! – az az új irodalomtörténeti kanonizációs kísérlet, amely ébreszteni akarja a mai magyarországi (irodalomtörténeti) kánonalkotókat, a Budapesten élt vagy egyáltalán nem tudomásul vett életművekre fókuszálva fényt. A kötet címloldalát követő szöveglapon ezt olvassuk: „Hommage à Szabédi László (Sáromberke, 1907. május 7. – Kolozsvár, 1959. május 18.)”. Messze több ez, mint gesztus, jóvátétel: értő olvasata a György Péter által most fölfedezett Szabédi életművének. Legpozitívabb párhuzama arra a Karinthyra utal, aki fontos szereplője Gy. P. könyvének (így az 1918 utáni írások kapcsán). Válasszunk ki egy bekezdésnyit György Péter idevágó szövegéből: „Kívülállás és racionalitás, a (kisebbségbe szorult) magyar kultúra melletti radikálisan evidens elkötelezettség és a Trianon utáni magyarországi nemzetkarakterológia szigorú kritikája

jellemezte Szabédi elméleti munkásságát, s ugyanez a kettősség uralta líráját és prózáját, illetve (máig kéziratban lévő) színdarabját is. Olyan kevés evidenciát használt, amilyen keveset csak lehetett. Az evidensnek hitt adottságokra éppúgy folyamatosan visszakérdezett, mint Karinthy Frigyes – eltérő években, eltérő terekben, de időről időre, figyelemre méltó párhuzamosságokkal. Szabédi igen hamar túljutott a transzszilvanizmus romantikus regionalizmusán, népi volt és baloldali, egyetlen pillanatra sem gondolta, hogy a saját kultúrája mindenkié, ám igen radikális álláspontot foglalt el a népi hagyománykultúra sürgető emancipációja ügyében. Mindez oda vezetett, hogy szépirodalmi szövegei és esszéi, tanulmányai egyaránt forrásként, történeti ego-dokumentumokként is olvashatók ma.”

Az értő, fölfedezni képes olvasat szép példája Gy.P. könyvének Szabédi-fejezetében Szabó Lőrinc *Semmiért egészen* és Szabédi *Álmoddal mértél* című versének összevetése. „...nyilvánvalónak tűnik, hogy Szabédi jól ismerte Szabó Lőrinc versét, mint az szinte hallható is a versből. Szabó verse a szerelmi kinnak kiszolgáltatott, a kiszolgáltatottságban örömet és nem szerződést tapasztaló férfi áriája. Azaz ebben a versben valóban nyoma nincsen a világnak – amely a két szeretőn kívül van: az egyetlen kölcsönösség ez. Szabédi verse mintha mindenek az inverze lenne, s persze ő volt könnyebb helyzetben, mert a rájátszás saját költői világának felépítésében segítette. Szabó retorikájában lényegében az önmegsemmisítés kéjes öröme áll. A másik iránt érzett megbecsülés, ha van ilyen, az a tehetetlenség látványából fakad. Szabédi ugyancsak teljes elfogadást kér, s 1947-et írunk. Látja már, hogy mi van, s tudja már, hogy mi lesz, s miért. Valóban, két év sem telt el, s megírta a *Vezessen a Pártot*, amely konzekvens volt, logikus folytatása annak, amit addig mondott, mely nem úgy rossz vers, ahogyan azt a szocialista realizmus esetében megszokták az utódok. Mégis rettenetes, hogy van. Azért rettenetes, mert nem az árulás, hanem: az önsajnálatot nem ismerő protestáns etika szülötte, az önbüntetés verse.” – Példásan szép, merész kapcsolás, leveletetés – nagy távolságok áthidalása.

És folytatásként, a Szabédi László öngyilkosságáról adott egyfajta kép (noha az én ismereteim, sejtésem szerint bonyolultabb az ok-okozati viszony ezúttal), általánosító voltában mély igazsággal: „Rettenetes idők vártak arra a kultúrára, amelynek a védelmére szerződött, s a feladatnak megfelelően képtelen lévén, nem kívánta tovább szemlélni annak összeomlását, amelyet ala-

kítani, védeni már képtelen volt. Nem a szegyen elől menekült, hanem a végrehajthatatlan feladatból vonta le a következtetést – éppolyan kérlelhetetlenül, mint egész életében. A hősiesség üres kultuszától zengő, a katonai erényeket harsogó nacionalizmus világában nem ismerek bátrabb, áldozatosabb életet, mint Szabédi Lászlót.”

A Szabédi-fejezetre következik másik három erdélyi (illetve Erdélyből indult) jelentős írói életmű – szellemes esszéiben, a „túloldali” nemtörődömséget feszegető, a tragédia magyarázatát próbáló tanulmányban megvalósuló elemzése: Bodor Ádám, Bretter György és Szilágyi Domokos. Bodor bemutatását („Állatkert Kolozsváron”) K. Jakab Antal *Utunk*-beli „Levélváltás”-ával társítja György Péter, a fiktív állatkert-motívum pedig Bodor Ádám játékos ötlete nyomán kerül a könyvbe – s ezt a játékot szövi tovább Gy. P. A vállalkozás eredeti, persze nem biztos, hogy ezzel a *Sinistra körzet* prózáirójáról a legfontosabb dolgokat tudjuk meg. (A román „sinistru” szó magyarul baljóst, végzetet, gyászosat jelent.) Abban bizonyára igaza van a szerzőnek, hogy K. Jakabot mint kiváló kritikust idézi meg; abban viszont aligha, hogy az *Utunk* ifjú belső munkatársa, a „Levélváltás” szerkesztője – Bodor Ádámhoz hasonlóan – marginális helyzetben lett volna, mert „soha, egyetlen pillanatra nem volt kommunista, de baloldali sem”. Itt bizony érződik a helyismeret hiánya, akár az *Utunk* szerkesztőségi struktúrájának nem-ismerete. Ugyanakkor az *Utunk* javára téved György Péter, amikor a Pezsgő-díj elindítását a szerkesztőségnek tulajdonítja, hiszen az teljes mértékben magán- (ma úgy mondanánk: civil) kezdeményezésként indult, Láng Gusztávval együtt szólítottuk meg az arra érdemesnek vélt, nálunk idősebb és ifjabb kollégákat (barátságtól függetlenül, Szócs István ugyanis egyikünknek sem volt barátja), így alakult ki a pezsgőző szakmai társaság – ugyancsak párttagságtól függetlenül! –, akiket aztán szívesen fogadott beszélgetéseink közlésével hasábjaira, illetve magába a szerkesztőségi szobába, a vita idejére, az irodalmi hetilap. (Később már csak a hozzászóló szövegek mentek, írásban, egyik kritikustól a másikig.)

Ha már a tévedéseknél (elírásoknál?) tartunk: az egyik legcsúnyább Remenyik Zsigmond megnevezése Reményik Sándor helyett. (Ezt még az sem menti, ha a Remenyik és Reményik családnév valóban bizonyos rokonságra mutat.) A Bretter-tanítványok jelentkezésének kiemelése a *Szövegek és körülmények* antológiával teljesen jogosult, ők – mint előttük Bretter

György – új hangot hoztak a romániai magyar szellemi életbe, közvetve az irodalomba is; de mit kereshet itt a kötet szerkesztőjeként feltüntetve a kiadó műszaki embere, Bálint Lajos? Ő a Bretter-csaphoz tartozó ifjú szerkesztő, Molnár Gusztáv neve helyére kerül a könyvészeti adatban. És úgy vélem, legalábbis pontatlanságnak minősíthető Bretter köréhez sorolni Szilágyi Júliát, még ha az ő esszéi némi szellemi rokonságot mutatnak is ezzel a fiatalabb társasággal.

Szilágyi Domokosról sok és fontos mondanivalója van György Péternek – én azonban (talán elég közelről ismerve a költőt és a témát) több ponton is vitakoznék Gy. P.-vel. És nem feltétlenül a titkosszolgálati papírok felfedése utáni „csalódás” megállapításában (ez sem így igaz, éppenséggel nem, amit többször is kinyilvánítottam!). Hanem például egy ilyen megállapítást olvasva: „Szilágyi egy olyan kisvilágban élt és alkotott, amelyben a magyar nyelvű irodalmi kultúra pusztán mediális konkurencia híján a magyarországinál jóval fontosabb szerepet játszott.” Hát Szilágyi Domokos – gyermekkorát, szatmári diákéveit leszámítva – sosem élt „olyan kisvilágban”, már csak angol nyelvtudása, világirodalmi jártassága okán sem (Burnstől Eliotig és a beatnemzedéig terjedtek olvasmányai, fordításai, esszéi!); de ugyanígy figyelembe kell venni, és nem csupán bukaresti évei miatt, a román kortárs irodalommal – így a kiváló költőtárs Nichita Stănescu vagy Ștefan Augustin Doinaș lírájával – való közeli kapcsolatát. Más: senki nem vitathatja a könyvben K. Jakab Antaltól idézett kijelentést a költészet nyelvi hivatásáról; Szilágyi Domokos életművének nagy része igazolja a tételt. Ám épp a hosszabban szerepeltetett *Ez a nyár* mutatja perdöntően, hogy a ragogó (abszurd) nyelvi játékok mögött mennyire nem egy kisvilágban élt költő áll, aki igazán érzékeli 1968 világát, akár önmaga és az erdélyi magyarság számára is. De hát a Celan-párhuzam felvillantása György Péter könyvében, a Szilágyi-fejezetben szintén a nagyvilágra mutat...

Az *Állatkert Kolozsváron* szerzője számos forrásból tájékozódik. A tudós rákészülés korántsem zárja ki a lehető személyes kapcsolatfelvételt. Így jut el György Péter egy nagyszerű dokumentumhoz, Szilágyi Domokos 1975 júliusában Ilia Mihálynak küldött leveléhez – és ezzel nemcsak lényeges életrajzi részletekhez, hanem Ilia irodalomszervezői-emberi jelenlétének méltó kiemeléséhez. Valóban kitűnő bizonyíték arra, hogy sokunk szegedi barátja mint a *Tiszatáj* szerkesztője s az egyetem tanára (jó tanítványok felénk irányítója!), de még ké-

sőbbi „egyszerű” levelezőtársi minőségben is mennyit tudott tenni az erdélyi magyar irodalomért, barátaiért (akár „kívül élvén a budapesti párteliten”).

A romániai magyar kisebbségi életnek immár nagyon sok évtizede korántsem külső megfigyelőjeként, hanem elég intenzív gyakorlójaként nem spórolhatok meg néhány irodalmin kívüli megjegyzést. A Bretter-fejezetben olvasom: „A Ceaușescu-féle nemzeti kommunista diktatúra ideológiai nyelvhasználat formálisan az univerzális modernitást idézte, gyakorlatában azonban az etnikai önazonosság lehetőségét megszüntető hipernacionalista elnyomás volt.” A mondat második fele igaz. Ám akik megéltük a Ceaușescu-diktatúrát, éppen az ideológiai nyelvhasználatban nem ismerhettük fel az „univerzális modernitást”. (Más kérdés, hogy a korai években a nyugati kultúra bizonyos szellemi termékei beszívároghattak; a képzőművészetben például hamarabb nyert bebecsültatást a modernség, mint Kádár Magyarországon.) Közelebb a mához: naiv összekapcsolásnak tartom a székelyföldi autonómiaörekvések apropóján fölemlegetni „a Magyar Autonóm Tartomány eszméjét”; az MAT valójában sosem jelentett érdemi autonómiát, és semmiképpen nem így él a mai emberek tudatában. Ugyancsak székely-közelben: kifejezetten ízléstelennek ítélek egy ilyen mondatot: „Csaba királyfi és a mediális guruvá lett Csaba testvér nem egyszerűen egy giccses dal hőse és a jótékonyág-ipar főszereplője, hanem a megváltás csillagai, egy jobb és igazabb élet urai.” A Csaba testvérhez csatolt jegyzet – a tőle idézett szöveg szerint – mást mond, egyáltalán nem „Csaba királyfi” szellemiségű, összességében azonban szerencsétlennek vélem Gy. P. fogalmazását; a ferences Bőjte Csaba (főként erdélyi) gyermekmentő, önzetlen munkája nem érdemli a gúnyolódást – még akkor sem, ha a magyar média szabadságharcos része hajlamos a giccs felé elvinni ennek az örvendetesen eredményes munkának a kommentárját. (Hajlamos? Ezt valóban csak a szerzetesi szelídség, türelem mondhatja...)

Könyve előszavát György Péter ezekkel a mondatokkal zárja: „Trianon mítosza, a mitikus tér egyszerűen tektonikus záróréteggént borul rá mindarra, amit a múltban nemzeti kultúrának hívtak. Ha ez a szöveg a legcsekélyebb mértékben, bármit is változtat ezen a visszavonhatatlannak tűnő fordulaton, akkor azt nem írtam hiába. Ha

sikerül tehát – mégoly szerény mértékben is – hozzájárulnom az elmúlt hatvan-hetven évről kialakított kép újraértelmezéséhez, akkor az segítséget jelenthet egy olyan nagyobb léptékű kultúrtörténeti leíráshoz, amely jobban érthetővé teszi mindazt, ami az államszocializmus korában történt. Ez a leírás a határokon kívül történtek, a trianoni amnézia, a kikényszerített felejtés alatt történtek hosszú időt igénybe vevő, bonyolult rekonstrukciója nélkül nem lehet teljes. Ez a számos embert követelő munka azonban még előttünk áll, s ez a könyv abban mindössze egyetlen, szerény lépés lehet a határon.”

Nos meggyőződésem, hogy az *Állatkert Kolozsváron* egyáltalán nem szerény lépés „a határon”. Úgy lép át határon, határokon, hogy önvizsgálatra készítet. Jó volna, ha sokakkal tenné ezt. Ráirányítva a figyelmet egyebek mellett irodalmi múltunkra (hiszen pozitív előjellel Németh Lászlóig, sőt Kazinczyig nyúl vissza, akár Trianonról, akár az Erdély-ismeretről szóljon!), az emlékezetből már-már kiesett, dokumentumértékű tanúságtételekre csakúgy, mint erdélyi teljesítményekre. Egy teljesebb Erdély-közelítésből persze nem maradhat ki Kós Károly és Karácsony Benő – hogy távolságokat és közelségeket (*Erdélyi Helikon*, Szépművés Céh) érzékeltessünk. És hol van az európai transzszilvanista Kuncz Aladár, (jelzők nélkül) Bánffy Miklós vagy éppen a *Szomszédság* nevében regényírója, Nagy István? Ezt persze nem hiányként sorolom, hanem hogy a György Péter által jelzett feladat – a poszttrianoni – méreteit úgymond romániai példákkal jelezsem. És ha „képzelt Erdély” – a „valóságot” vele reálisan szembeállítani ma már a többségi román közeg nélkül eleve illuzórikus. (Ha már a németek innen kivonultak – de nem mint megszálló csapatok, hanem Erdély egykori társépítői.)

Hibák, hiányok sorolása nem lehet hangsúlyosabb, mint a szerzőnek járó köszönet. A megnevezett érdemeken túl személyes köszönetem azért, hogy mindennek előtt a Szabédi-kérdésben és így lényegi Erdély-ügyekben együtt gondolkodunk. Nem kevésbé öröm számomra Gy. P. számtalan hivatkozása *Korunk*ban megjelent tanulmányokra, *Korunk* kiadta könyvekre. Akarva-akaratlanul tehát szellemi partnerség körvonalazódik.

Ami nyilván nem zárja ki köztünk a vitákat.